

GUMANIZM TUSHUNCHASINING MOHIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.12209685>

Pulatov Sherdor Nematjonovich

Alfraganus university

Ijtimoiy fanlar kafedrasini mudiri

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD v.b. dotsenti

<https://orcid.org/0009-0002-1665-0545>

ANNOTATSIYA

Sharqda ham, G'arbda ham hozirgi inosniyatga ta'sir ko'ratayotgan va u uchun kurashayotgan ta'limotlardan biri bu Gumanizimdur. Gumanizm insonni olamining markazida va hamma narsaning o'lchovi deb hisoblaydi. Bu insonning o'ziga xos imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga qaratilgan dastur bo'lib, inson farovonligi va baxt-saodatini rivojlantirishga qaratilgan ta'limotdir.

Kalit so'zlar: *Sharqda, G'arbda, inosniyat, inson, gumanizm, insonparvarlik, fikr, ong, ruh, taraqqiyot.*

ANNOTATION

Humanism is one of the doctrines influencing and fighting for modern humanities in both the East and the West. Humanism considers man to be the center of the Universe and the measure of everything. It is a program aimed at realizing the unique potential of man, and it is a teaching aimed at developing human well-being and happiness.

Key words: *East, West, humanity, man, humanism, humanism, thought, consciousness, spirit, development.*

Insonparvarlik hayot qadriyatlariga bog'langan va asrlar davom haqiqat uchun tinimsiz izlanishlarni olib bormoqda. Bu dunyoqarash, dogmatizm, avtoritarizm yoki obskurantizmga har qaday holda ham kurashib, homon taraqqiyoti va inson tashabbusi, fikrlashini qo'llab-quvatlashdir.

Blekhamning so'zlariga ko'ra, insonparvarlik - bu odamlarning o'ylash, his qilish va o'zlari uchun harakat qilish va mantiqiy qoidalarga rioya qilish harakatlaridir. Bu insonlarga o'zlari va jamiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lish imkonini beradi va hozirgi ilmiy bilimlarga mos keladigan hayotning ishlash nazariyasini ta'minlaydi.

Insonparvarlik deganda inson qadriyat va tushunarlik manbai bo‘lgan ta‘limot sifatida tushunish mumkin. Lekin inson fikr va e‘tiqod tizimini barpo etish uchun bilim va tasavvurining bor kuchini ishga solishi kerak.

Bu uning hozirgi mavjudligi uchun qo‘llab-quvvatlovchi asos, uning kelajakdagi rivojlanishi uchun ideal maqsad va amaliy harakatlar uchun qo‘llanma va ko‘rsatma beradi. Julian Huxley bu yangi ideal tizimni insonparvarlik deb ataydi, chunki u faqat insonni tushunish va uning atrof-muhitiga bo‘lgan munosabatiga asoslanishi mumkin.

Normaji Foersterning ta‘kidlashicha, ma‘lum ma‘naviy quvvatlar tartib va yangi maqsadlar uchun harakat qilmoqda. Garchi ular jismoniy kuchlar ma‘naviy kuchlar bo‘lmasa-da va ularni deyarli harakat deb atash mumkin emas, lekin ular eshitishadi va ular o‘rish va‘dasini o‘z ichiga oladi. U bu kuchlarni insonparvarlik deb biladi.

Keng ma‘noda bu insoniyatni to‘g‘ri o‘rganish inson ekanligini va bu tadqiqot insoniyatga uning insoniyligini idrok etish va amalga oshirish imkonini berishi kerak degan ishonchni anglatadi.

Agar insonparvarlik taraqqiyot va‘dasi bilan kuchli bo‘lib borsa ham, bu hech qachon yangilik bo‘la olmaydi. Vaqt va makonda yangi muammolarga duch kelishi mumkin. Masalan, Uyg‘onish davrida uning buyuk kuchi o‘ziga dunyoga teng qudratni taqdim qildi. Hozirgi eng katta dushman - bu dunyoviylik, moddiy narsalarga va bizni hayvonlarga o‘xshash instinktlarga berilib ketish kabi tabiyatshunoslikning ko‘plab shakllari insoniy idrok, intizom va anglash kabi tushunchalarga ehtiyoj yana ortib bormoqda.

Radha Kamal Mukherji shunday yozadi. Gumanizmni insoniy ma‘no, maqsadlar va qadriyatlarning ajralmas tizimi sifatida aniqlash bilan birga, insoniylikni amalga oshirish dasturini uyg‘unlashtiradi.

Gumanizm shaxsiy va jamoaviy shaklda bo‘lib, insonning maqsad-muddaolari, qadriyatlari va ideallarini oydinlashtirish va boyitish, ularni atrofdagi hayot, jamiyat va koinot bilan tobora chuqurroq va yaqinroq qarindoshlik va uyg‘unlikka olib kelgan holda to‘liq insoniylikka erishishga intiladi.

Gumanizm mavhum tushuncha emas, balki inson hayoti va imkoniyatlarini aniq amalga oshirishni o‘z ichiga oladi. Gumanizm falsafiy nuqtai nazardan eng sodda hisoblanadi. Bu shunchaki falsafiy muammo insonga taalluqli bo‘lib, inson ongining resurslari orqali inson tajribasi olamini tushunishga intilishdir.

Lan Edvards zamonaviy insonparvarlik, dunyoqarash, fikrlash tarzi ekanligini ta’kidlaydi. Gumanizmda g’ayritabiiylik o’rnini inson va olam tabiati haqidagi zamonaviy tushunchalar egallaydi¹.

Bizning hayotimiz tadqiq qilinishi kerak. “Tadiqiq qilmagan (Taftish qilmagan) hayot yashashga arzimaydi”, dedi Suqrat.

Hektor Hawtonning fikricha, Suqratning tadqiq qilingan hayot uslubi insonparvarlikning boshlang’ich nuqtasidir. Bu yakuniy maqsad emas, chunki tajriba o’tkazilganda biz turli xulosalarga kelishimiz mumkin².

Blekhemning fikricha, insonparvarlik inson o’z-o’zidan va bu hayot hamma narsa degan taxmindan kelib chiqadi. Gumanizm - bu o’z hayoti va insoniyat hayoti uchun mas’uliyatni o’z zimmasiga olishdan iboratdir.

Uning ta’kidlashicha, hayotning asosiy tanlovi bor, bu jarayonda inson o’ziga mas’uliyat yuklaydi yoki uni rad etadi. Bu Ma’suliyatdan voz kechish, hayotdan bosh tortish demakdir. Bu kam uchraydigan holat bo’lsa ham, lekin buni to’laqonli insonparvarlik deb bo’lmaydi. Insonparvarlik, shuningdek, o’rgatish, yashash uchun ta’lim berish va amaliy yordamni tashkil etish deb hisoblanadi³.

Falsafiy tafakkurning dastlabki kunlaridan boshlab Sharq va G’arb mutafakkirlari inson hayotining asosiy maqsadi bu yer yuzida va tabiat qo’ynida insoniyat baxti uchun mehnat qilish degan oddiy fikrni ilgari surdilar. Tabiatning boy moddiy, madaniy va ma’naviy ne’matlaridan bahramand bo’lish, rivojlantirish va har bir kishi uchun foydalanishga imkon berish falsafasi katta ahamiyatga ega bo’lgan edi. Insonga qaratilgan (yo’naltirilgan) hayot nazariyasi tarixning uzoq davrlarida nisbatan e’tiborga olinmagan⁴. U turli nomlar ostida bo’lgan bo’lsa-da, bu Lamentning fikricha, gumanizm sifatida eng aniq belgilangan falsafadir.

Lamontning ta’kidlashicha, butun dunyo bu mamlakatning ruhi va ehtiyojlariga mos keladigan mustahkam va dinamik (hayotiy, jozibali) falsafaga muhtoj. Bu har bir qit’a va mamlakat xalqlariga narsalarning umumiy va yaxlit nuqtai nazarini beradigan inson hayoti va butun borliqning umumlashtirilgan ko’rinishidir. Bu umumbashariy maqsad, usul va umid bo’lib, odamlarni shaxsiy chegaralari va manfaatlaridan ustun qo’yib, butun insoniyatning ajoyib imkoniyatlarini ko’rishga olib keladi. Lamontning hukmiga ko’ra, falsafa insoniyatning ijodiy quvvatiga erkinlik berish va er yuzidagi

¹ Ian Edwards. A Humanist View, p. IX.

² T. CHRISTANANDAM, M A. HUMANISTIC TRENDS IN THE PHILOSOPHY OF MAHATMA GANDHI - A STUDY. Department of Philosophy Andhra University. 1989. 5 p.

³ T. CHRISTANANDAM, M A. HUMANISTIC TRENDS IN THE PHILOSOPHY OF MAHATMA GANDHI - A STUDY. Department of Philosophy Andhra University. 1989. 5p

⁴ Corliss Lament. The Philosophy of Humanism, p. 1.

turli xalqlar o‘rtasida umumiy rishta bo‘lib xizmat qilish uchun eng yaxshi hisoblangan hayot tarzi sifatida, uni gumanizm deb aniq ta’riflash mumkin⁵.

Amerikalik tarixchi professor Edvard Cheyni fikricha, insonparvarlik ko‘p narsani anglatadi:

“Ilk gumanistlar bo‘lgan, yunonlar kashf etgan hayotning oqilona muvozanati, bu shunchaki, gumanitar fanlarni o‘rganish yoki eslatmalarni tadqiq etish, mutasiblikdan ozod bo‘lish bilan birga. Inson falsafaning ham markaziy ham bahsli qismi hisoblanadi”⁶.

Haqiqatda gumanizm falsafa sifatida koinot, inson tabiati va insondagi muammolarni hal qilishning o‘ziga xos va aniq ko‘rinishini ifodalaydi. Gumanizm falsafa sifatida insonning sodiqligi uchun boshqa falsafiy qarashlar (nuqtai-nazarlar) bilan raqobatlashdi. Ammo, gumanizm o‘tmish va hozirgi davrdagi raqib falsafiy qarashlar bilan qanchalik ko‘p kelishmovchiliklari bo‘lmasin, hech bo‘lmaganda falsafaning ahamiyati haqida ular bilan kelisha oladi. Bu muhimlik insonning o‘z hayotida ahamiyat topishga, o‘z shaxsiyatini borliqning qandaydir aniq, izchil va ta’sirchan qarashlari atrofida birlashtirishga, o‘z muammolarini hal qilishda aniq va ishonchli usullarni izlashga bo‘lgan doimiy ehtiyojidan kelib chiqadi. Falsafa shaxslar, xalqlar va sivilizatsiyalarning taraqqiyotiga aniqlik va mazmun baxsh etdi (olib keladi⁷).

Lament XX asr gumanizmini qisqacha quyidagicha ta’riflaydi:

Bu tabiiy dunyoda va aql va demokratiya usullariga ko‘ra, butun insoniyatning katta farovonligi uchun quvonchli xizmat falsafasidir. Bu tabiiy dunyoda aql va demokratiya usullariga ko‘ra, butun insoniyatning katta farovonligi uchun quvonchli xizmat falsafasidir.

Aristotel ta’kidlaganidek, biz har birimiz falsafani bilamizmi yoki yo’qmi, unga amal qilamiz. Barcha voyaga etgan odamlar o‘z hayotlarini ko‘proq yoki kamroq ongli, ko‘proq yoki kamroq izchil, ko‘proq yoki kamroq adekvat, kundalik ishlar va inson hayotidagi muqarrar inqirozlarini engish uchun qandaydir umumiy xulq-atvor namunasiga muvofiq olib boramiz. Shaxslar hayotidagi bu yo‘l-yo‘riq ko‘rinishi ularning falsafasidir, garchi u ularning ongida aniq emas, balki ularning harakatlarida yashirin bo‘lsa ham; Oliver Wendell Holms aytganidek, "aniq bo‘lmagan asosiy asos". An’ananing kuchliligi shundaki, biz har doim o‘zimiz tug‘ilgan guruhda hukmron bo‘lgan muayyan falsafa yoki mafkurani qabul qilishga

⁵ Corliss Lament. The Philosophy of Humanism, p. 1.

⁶ T. CHRISTANANDAM, M A. HUMANISTIC TRENDS IN THE PHILOSOPHY OF MAHATMA GANDHI - A STUDY. Department of Philosophy Andhra University. 1989. 6 p

⁷ Corliss Lament. The Philosophy of Humanism, p. 8.

moyilmiz. Nima bo‘lganda ham insonlar, oddiymi, madaniyatlimi, o‘qimishlimi, o‘qimaganmi, matonatlimi, ajoyibmi, falsafadan qochib qutula olmaydi⁸.

Gumanistik falsafa odamlarga ularning yagona uyi bu bizni o‘rab turgan borliq ekanligini eslatishga qattiq intiladi. Odamlarning baxt va farovonlikni boshqa joydan izlashdan foyda yo‘q. Insoniyat o‘z taqdirini shu erda topishi kerak. Gumanizm kelajakdagi hayotdan manfaatdor, bu qandaydir ajoyib Jannat(moddiy) ma’nosida emas, balki avloddan-avlodga abadiy hayotdan zavqlanish sifatida qabul qilinishi keraki

Gumanizmning asosiy maqsadi butun insoniyat farovonlikga erishishdir. Gumanizm shunchaki insonparvarlikdir; bu inson qayerda yashamasin va qanday mavqega ega bo‘lishidan qat’iy nazar ehtiyojlariga sadoqatdir. Insonparvarlik hech qanday xalq yoki millatni kamsitishga toqat qila olmaydi. Hozirgi insonparvarlik kosmopolitizm, xalqaro do‘stlik va insonning muhim birodarligi ruhini yana bir bor tasdiqlaydi⁹.

Insonparvarlik qadim zamonlarda ham qanday ahamiyatga ega bo‘lgan bo‘lsa, kelajak uchun ham yaxshilik sifatida namoyon bo‘lmoqda. Uning ahamiyatini e’tirof etib, Lamont shunday deydi:

Iqtisodiy va siyosiy tizimlar keladi va ketadi, xalqlar, imperiyalar va sivilizatsiyalar yuksaladi va inqirozga uchraydi, ammo insoniyatning bu yerdagi manfaatlari falsafiy tizim sifatida insonparvarlik avval ham hozir ham bir hil so‘z sifatida qo‘lanilmoqda. ammo gumanizm (insonparvarlik) eskirib qolmaydigan falsafiy tizim sifatida insoniyatning manfaatlari birinchi va oxirgi so‘z bo‘lishi ehtimoldan yiroq emas. eskirib qolish¹⁰.

Insonparvarlik ruhi zamonaviy davrda ongli shakllanishi va bu sayyorada paydo bo‘lganidan beri inson irqida o‘zini namoyon qilish uchun kurashadi. Shunday qilib, insonparvarlik nafaqat insoniyat dunyosini qisqacha qurish, balki insoniyatning uzoq yillik tafakkuri va sa’y-harakatlari davomida odamlarning intilishlaridagi eng yaxshi narsalarni yuzaga chiqarish uchun insoniyatning hozirgi maqsadlarini umumlashtiradi.

Gumanizm konstruktiv falsafadir. Bu fikrdagi xatolarni inkor etishdan tashqari, inson hayotining quvonchlari, go‘zalliklari va qadriyatlarini butun qalb bilan tasdiqlashgacha boradi. Lamentning fikricha, gumanizm haqiqatan ham butun

⁸ Corliss Lament. The Philosophy of Humanism, p. 4.

⁹ Ibid. p. 12.

¹⁰ T. CHRISTANANDAM, M A. HUMANISTIC TRENDS IN THE PHILOSOPHY OF MAHATMA GANDHI - A STUDY. Department of Philosophy Andhra University. 1989. 7 p

dunyodagi millionlab odamlarning amaldagi falsafasi bo‘lib, ular har kuni o‘zlari va yaqinlari uchun yaxshiroq hayot qurishga intiladilar.

Miloddan avvalgi 3-asrda yashagan Xitoylik faylasuf Menzi shunday yozadi: Hamma odamlarda boshqalarning azob-uqubatlarini ko‘rishga dosh berolmaydigan aql borligini aytdi. Biron bir inson to‘satdan quduqqa tushib ketgan bolani ko‘rganlarida, ular tashvish va qayg‘u hissini boshdan kechirishadi. Masalaga shu nuqtai nazardan qaraydigan bo‘lsak, biz bu qayg‘uli hodisaga insonning munosabati, uning hisiyotli yoki hissisiz ekanlinini ko‘rsatadi. Or-nomus va nafrat yoki kamtarlik va itoat etish tuyg‘ulari inson bo‘lish uchun muhim omildur¹¹.

Gumanist - bu insoniyat haqida konstruktiv va umid bilan fikrlaydigan kishi. U insonni makon va zamonda mavjudlik sifatida tushunadi. U insonga eng evolyutsion (birlamchi) mavjudot sifatida qaraydi, uning oldida buyuk axloqiy vazifalar va imkoniyatlar mavjudligini qayt etadi.. Insonparvarlik e‘tiqodning bir shakli ekanligi tasdiqlaydi. Ehtimol, uning eng oddiy ta‘rifi bu insonga ishonish deyishimiz mumkin¹².

REFERENCES

1. Ian Edwards. A Humanist View, p. IX.
2. T. CHRISTANANDAM, M A. HUMANISTIC TRENDS IN THE PHILOSOPHY OF MAHATMA GANDHI - A STUDY. Department of Philosophy Andhra University. 1989. 5 p.
3. T. CHRISTANANDAM, M A. HUMANISTIC TRENDS IN THE PHILOSOPHY OF MAHATMA GANDHI - A STUDY. Department of Philosophy Andhra University. 1989. 5p
4. Corliss Lament. The Philosophy of Humanism, p. 1.
5. Corliss Lament. The Philosophy of Humanism, p. 1.
6. T. CHRISTANANDAM, M A. HUMANISTIC TRENDS IN THE PHILOSOPHY OF MAHATMA GANDHI - A STUDY. Department of Philosophy Andhra University. 1989. 6 p
7. Corliss Lament. The Philosophy of Humanism, p. 8.
8. Corliss Lament. The Philosophy of Humanism, p. 4.
9. Ibid. p. 12.
10. T. CHRISTANANDAM, M A. HUMANISTIC TRENDS IN THE PHILOSOPHY OF MAHATMA GANDHI - A STUDY. Department of Philosophy Andhra University. 1989. 7 p

¹¹ T. CHRISTANANDAM, M A. HUMANISTIC TRENDS IN THE PHILOSOPHY OF MAHATMA GANDHI - A STUDY. Department of Philosophy Andhra University. 1989. 7 p

¹² ¹² T. CHRISTANANDAM, M A. HUMANISTIC TRENDS IN THE PHILOSOPHY OF MAHATMA GANDHI - A STUDY. Department of Philosophy Andhra University. 1989. 9 p

11. T. CHRISTANANDAM, M A. HUMANISTIC TRENDS IN THE PHILOSOPHY OF MAHATMA GANDHI - A STUDY. Department of Philosophy Andhra University. 1989. 7 p
12. T. CHRISTANANDAM, M A. HUMANISTIC TRENDS IN THE PHILOSOPHY OF MAHATMA GANDHI - A STUDY. Department of Philosophy Andhra University. 1989. 9 p
13. SNPulatov, AXLOQ VA AHIMSA TUSHUNCHALARINING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI. Academic Research in Educational Sciences ISSN: 2181-1385, 5/2. 2024, B50-55.
14. Po‘Latov, S. N. M. (2020). Hindistonda pedagogic ta’limining rivojlanish bosqichlari. Science and Education, 1(Special Issue 1), 21-26.
15. Polatov, S. N. (2020). XIX ASR OXIRI XX ASR BOSHLARIDA HINDISTONDAGI IJTIMOIIY-SIYOSIIY VAZIIYAT. Academic Research In Educational Sciences, (4), 468-474.
16. Po‘Latov, S. N. M. (2021). MAHATMA GANDI FALSAFIY QARASHLARIDA “MUTLOQ G ‘OYA” TUSHUNCHASI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(5), 1134-1143.
17. Po‘Latov, S. N. M. (2020). Rabindranat tagorning Hindiston ilm-ma’rifatga qo’shgan hissasi. Scienceand Education, 1(Special Issue 1), 136-143.
18. Пулатов, Ш. Н. (2022). МАХАТМА ГАНДИ ФАЛСАФИЙ КОНЦЕПЦИЯСИДА “САТЯГРАХА” ТУШУНЧАСИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 23), 890-896.
19. Pulatov, S. N. M. (2022). AHIMSA TUSHUNCHASINING FALSAFIY MOHIYATI. Academic research in educational sciences, 3(TSTU Conference 1), 162-166.
20. Po‘Latov, S. N. M. (2022). MAHATMA GANDINING INSON TABIATI HAQIDAGI QARASHLARI. Academic research in educational sciences, 3(3), 10-19.
21. Pulatov Sh.N. The Concept of “Truth” in the Philosophical Views of Mahatma Gandhi// Akshara Multidisciplinary Research Journal Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal, India // E-ISSN: 2582-5429 Vol.02 Issue V, 2021. –P. 12-18.
22. Muhamedov A. (2023) Kутадғу билигда билимдан тўғри фойдаланиш масалалари . Шарқ фалсафаси. Илмий-услубий журнал. 7-сон. 39-42 б.
23. Muhamedov A. Michel Montaigne is a renaissance creative. Necmettin Erbakan University Press (NEU PRESS) Yaka Mah. Yeni Meram Cad. Kasım Halife Sok. B Blok No: 11 Meram / KONYA / TÜRKİYE 0332 221 0 575 - www.neupress.org
24. Muhamedov A. (2024) Sharq Renessansining vujudga kelishidagi ijtimoiy

omillar. "Экономика и социум" №2(117)

25. Muhamedov A. (2023) Маънавий тараққиётнинг ҳозирги босқичида юсуф Хос Ҳожиб маънавий меросига эҳтиёж. Тафаккур манзиллари. Илмий-услубий журнал. 7-сон. 78-82.

26. Muhamedov A. (2022) Юсуф хос Ҳожибнинг ижтимоий адолат ҳақидаги қарашлари. // International Conference on Developments in Education. – Bursa, Turkey.

27. Пулатов, Ш. (2019). Философская концепция Махатмы Ганди. Востоковедения, 3(3), 214–224. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/oriental-studies/article/view/15683>

28. Po‘latovSh. N. Mahatma Gandi ijtimoiy-falsafiy qarashlariga qadimgi hind falsafasining ta’siri. (TDSHI). – Toshkent. 2019. – 120.

29. Po‘latovSh.N. Jaynizmdiniy-falsafiy ta’limoti. 16-son Sharqshunsolar anjumani. Toshkent davlat sharqshunsolik universiteti, 2020 307-312.

30. Po‘latovSh.N. Mahatma Gandi diniy qarashlarining tahlili. Nam DU ilmий ахборотномаси. 2021 у. 8-сон. 205-212 б.